

Arthur E. Imhof: **Elveszített világok.**

Hogyan gyűrték le eleink a mindennapokat
és miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...

Hereditas Könyvek, Akadémiai Kiadó, Bp., 1992. 265 old.

A berlini Freie Universität neves történésze az elmúlt fél évszázad európai társadalomtörténet-írásának vívmányait felhasználva alkotta meg művét, amely a XVII-XVIII. századi német paraszti társadalom mikrovilágát tárja fel rendkívül sokoldalúan és kifinomultan, a leimbachi (Észak-Hessen, Schwalm-vidék) Johannes Hooss életútján keresztül.

A könyv különossége az, hogy a szerző megkísérel a korabeli ember fejével gondolkodni környezetéről, az életről, a halálról, a házasságról, a természetéről stb.

A szerző az első fejezetet a főszereplő, „Johannes Hooss (1670–1755) kicsiny életvilágának” szenteli. Hooss a piciny Leimbach falucska hat. viszonylag módos gazdaságának egyikét birtokolta és művelte. A falu a környék településeihez képest 34–43 hektáros telkivel gazdagnak számított, biztos megélhetést nyújtva lakóinak. Hooss rendelkezett a legnagyobb (43 hektáros) gazdasággal, az apjáról elnevezett Váite-portával. A rendelkezés viszonylagos volt, ahogy a többi öt porta esetében is. A falu földesurának, Ziegenhain grófjának ugyanis pontosan rögzített szolgáltatással tartozott minden gazda.

A falu, a környék településeihez hasonlóan sokat szenvedett a harmincéves háborúban (1618–1648), s melynek emléke még több nemzedéken át élt. A háború fogalma megpróbáltatásokkal, járványokkal és éhínséggel társult. A halál viszont háború nélkül is szerves részét képezte a mindennapi életnek, az emberek mentalitásának. J. Hoosznak összesen hét testvére és öt féltestvére

(édesanyja halála után apja második házasságából) volt. A tizenkét gyermekből hat élte meg a felnőtt kort. Négy még csecsemő korában meghalt. A többi öt portán sem alakult lényegesen eltérően az elhunyt gyermekek aránya, pedig a falu lakói nem voltak alultápláltak. J. Hooss lánytestvérei a környező falvakba mentek férjhez, s a fiútestvérek is többnyire a környező falvakból hozták feleséget. Leimbach nem volt elegendő a saját házassági kör kialakulásához. Főszereplőnk a szomszédos Ransbachból nősült (1689-ben), és csak második felesége (1700-tól) volt falubelije. 1686-ban, apja halálakor a gazdaság örököse lett, mivel nem volt idősebb fiútestvére. Első házasságából négy lánya született, de csak egy maradt életben. Második házassága rendkívül termékeny volt, a tizenkét gyermekből azonban öt lány élte meg a házasulandó kort. A módos gazdának így nem sikerült fiú-utódra hagyni a gazdaságot. 1724-ben, 54 évesen önként visszavonult, s földjét, gazdag állattálmányát, felszerelését a második házasságából származó legidősebb lányára és vejére hagyta. Az öregeknek fenntartott házirészen még harmincegy évet élt.

Imhof a fejezet végén hangsúlyozza, hogy J. Hooss világa helyett sok más, szomszédos falu parasztesaládjának életútját is vizsgálhatta volna, de egyiket sem tekintetünk reprezentatívnak. Szerinti nem létezett reprezentatív, azaz átlagos életfolyás, hisz annyira eltérő kort éltek meg az emberek. Az átlagéletkor számítása fikció a XVII. századra nézve.

A második fejezet („Megannyi kis vi-

lág”) a mikrotársadalmak házassági, gazdálkodási szokásaival és felekezeti megoszlásával foglalkozik. A Gießen melletti Heuchelheimben (50 km-re a Schwalm-vidéktől) 1691 és 1900 között 1104 alkalommal kötöttek első házasságot. A házasulandó menyasszonyok kora 1691–1700 között 24,1, a vőlegényeké 25,8 év volt, míg 1891–1900 között 24,3 illetve 25,4 év. 200 év alatt tehát alig volt az átlagkorban módosulás. Valójában azonban igen lényeges változások húzódtak meg a hasonló számok mögött. 1691 és 1700 között az átlag nagy szóródásból született: a házasulandók életkora jelentősen eltért. Ezzel szemben 1891 és 1900 között az átlagot a leggyakoribb életkor határozta meg, vagyis kicsi volt a szóródás. A XVII. század végén a házasság stabilitása nem a személyes vonzódáson alapult, hanem a társadalmi státuson. A társadalom többnyire azonos vagy hasonló szintjén élők kötöttek egymással házasságot.

A továbbiakban a szerző a gazdálkodás viszonyait mutatja be a már ismerős Leimbach községben. A létfenntartó termelést a természet kedvező feltételekkel áldotta meg. A termékeny talajú és szelíd éghajlatú Schwalm-síkság hegyektől övezett kis táj volt, amelyen fontos tranzitút haladt keresztül Alsfeld felől Kasselbe. A forgalmi helyzet egyaránt járhatott előnyökkel (áruszállítás, utazás) és hátrányokkal (katonai felvonulás útvonal, járványok terjedési útja). A háborúkban a hátrányait szenvedte, békeidőben viszont az előnyeit élvezte. A Schwalm-vidék 57 faluból és 3 városból (Neukirchen, Zeigenhain, Tresya) állt. A termékeny talaj lehetővé tette, hogy a határjól kétharmadát szántóként hasznosítsák. Leimbach község 236 ha-os határának 77%-a szántó, a szomszédos Ransbachban 88%-ot, Gungelshausenben 66%-ot tettek ki a gabonaföldek. Ez az arány a hegyvidékek felé természetesen csökkent, s nőtt az erdő részeseződése a fák határából. Az említett három kis falu a Schwalm-vidéken a leggazdagabb volt, s a gazdaságok nagyságában is előnyöket élvezett: egyikben sem volt 20

ha-on aluli telek. A vidék többi településén az 5 ha-on aluli gazdaságok uralkodtak. Wasenberg és Ascherrde számított még gazdagnak. Nem véletlen, hogy ezen 5 falu fiataljai házasodtak leginkább egymással. Természetesen a gazdag fálvakban is éltek szegények, akik hirtoktalanok voltak vagy apró bérlettel rendelkeztek csak, s a módos gazdák munkakerő-szükségletét elégtették ki.

A mikrotársadalmak életét jelentősen befolyásolta a vallásos világkép milyensége. A felekezeti hovatartozáson gyakran átütöttek a korábbi korszakok vallási képzetei, szokásai. A Schwalm-vidék 1607-től a kálvini felekezethez tartozott. A társadalom azonban nem biztos, hogy egy csapásra kálvinistává vált. A reformáció nem alkalmazkodott megfelelően a társadalom mindennapi életéhez, így a fordítottja történt: a nép igazította a kálvinizmust mindennapi igényeihez. Imhof ezen megállapítását korabeli, a szintén kálvinista Németalföldön készült festmények segítségével támasztja alá. A képek mindegyike egy-egy családot ábrázolt. A kálvini hagyományokkal átított Genfben már a XVII. század közepén jelentkezett a családtervezés, vagyis csökkent a gyermekek száma. A kevesebb gyermek viszont jobban táplált, gondosabban nevelt volt és bőségesebb örökséget vihetett magával a felnőtt korba. Ezt a református mentalitást és gyakorlatot a három festmény tükrözi egyértelműen. Csupán Jan Steen festménye ábrázol kétgyermekes családot, míg a másik két — Gonzales Coques és Frans Hals alkotásán — hat illetve nyolcgyermekes családot láthatunk. Hasonló lehetett a helyzet Johannes Honks esetében is: reformátusként született és halt meg, de tizenhat gyermeket nemzett. A családesezményét nem hatotta át a reformált hit? A kérdés nem teljesen helyénvaló. Inkább azt kell feltenni, hogy volt-e a kálvinizmusnak mindenütt kiscsaládi eszménye?

A harmadik fejezet „Az életvilágokra leselkedő veszélyek” — a kor társadalmára leselkedő és gyakorta lesújtó három átokról, a pestisről, a háborúról és az éhínségről szól.

A XVII. században különös okuk volt az embereknek fohászzkodni istenhez a csapásokkal szemben. A három próbatétel ugyanis gyakran együtt jelentkezett, „egyfajta esűs-időszakot” ért el. A szerző először a pestist veszi sorra. Európa az 1720-as évekig ismerete a pestisjárványokat, amelyek igen eltérő intenzitással pusztították az egyes vidékeket, s valahol mindig jelen voltak. A Mediterráneum és Nyugat-Európa mellett Németország az egyik legveszélyeztetettebb zónája volt Európának. A társadalmat állandó rettegésben tartotta a lappangó és kitörő pestis. Egy-egy járványhullám — különösen az egymást rövid időn belül követő, amely a súlyos veszélyeztetettség ismétlődését jelentette — tartósan beépült a társadalom kollektív emlékezetébe.

Imhof két, egymástól távol fekvő, teljesen eltérő környezetű falut, a délnémet Gabelbachot és az északnémet Heselt állítja párba a pestis konkrét vizsgálatához. Gabelbach 25 km-re fekszik nyugatra Augsburgtól, Hesel pedig 40 km-re északnyugatra Oldenburgtól. A forgalmas nagyvárosban, Augsburgban 1576 és 1650 között tizenkét ízben pusztított a pestis, míg Oldenburgban a XVI. században egyszer sem, s a XVII. század első felében is csak háromszor. A tizenkét augsburgi hullám közül tíz 1626–1648 között pusztított. Valószínű, hogy a közeli Gabelbach községet mindig elérték ezek a hullámok. A főtaktól távol fekvő Oldenburg és a még izoláltabb Hesel lakói számára a pestis nem okozhatott állandó rettegést.

A másik csapás, amelynek kiszolgáltatott volt a társadalom, a háború. Gyakorisága szintén igen eltérően veszélyeztette Gabelbachot és Heselt. Augsburgot és környékét a reformáció korától 1815-ig minden jelentős európai háború sújtotta. A kelet-frizföldi Oldenburg viszont „szelárnyékban” feküdt a háborúk szempontjából. A harmincéves háborúban Augsburg és környéke — így Gabelbach is — 20–30%-os embervesztéssel szenvedett. A falu kollektív emlékezetébe tartósan beépült a háború réme. A békés időszakok sosem voltak olyan tartósak, hogy

a háború pusztításának emlékét elfeledték volna. Gabelbachot tehát tartósan sújtott két csapás: a pestis és a háború. Hesel viszont a történelem lényegében mindkettőtől megkímélte. Így a két falu teljesen másként viszonyult az élethez és a túléléshez. Heselben a csecsemőhalandóság 13, Gabelbachban viszont 34% volt. Az első életévüket megért gyermekek száma ugyanakkor majdnem egyforma volt: Gabelbachban 4–5, Heselben 4–6. Az előbbi faluban ehhez 6–8, az utóbbiban csak 5–3 gyermeket kellett szülni. Így Heselben a gyermekági láz is kevesebb anyát vitt sírba. Heselben az életmód jobban ügyelt az anya életére, mint Gabelbachban. Heselben az anyák a lehető legtovább szoptatták kicsinyeiket, mert azt tapasztalták, hogy a szoptatás ideje alatt nem esnek teherbe. A születéskorlátozást egyértelműen a gyermekági láztól való félelem mozgatta. A délnémet faluban ez a gyakorlat ismeretlen volt, az anyák sem magukkal, sem csecsemőikkel nem törődtek annyit. A szerző ezt a gyakori pestis és háborús pusztítás nyomán bekövetkezett traumatizálódás eredményének tartja. Természetesen az emberek nem voltak közömbösek az élet iránt, s gyermekeiket sem hagyták csak úgy meghalni. A halálról azonban teljesen másként gondolkodtak, mint a XX. században. Számukra csak egy „hágo” létezett a földi élet és a halál, vagyis a földöntúli élet között. Úgy tartották, hogy az elhunyt csecsemő bizonyos örök üdvösségben részesül.

Az éhínség volt a harmadik csapás, amellyel őscinknek szembe kellett nézniük. A XVII. század e tekintetben is könnyörelenebb volt, mint az előző és a rákövetkező évszázad. Az időjárás szélsőjei jóval nagyobb hatást gyakoroltak az élelmiszertermelésre, mint napjainkban. Az átlagosnál csapadékosabb nyarak és hidegebb telek súlyos következményekkel jártak a legfőbb táptáplálási forrásra, a gabonatermelésre: még mielőtt beért volna a rozs és a búza, kirohadt. A „kis jégkorszakból” kétségtelesen következtethetünk a szűk esztendőkre, de anélkül, hogy pontosan meghatározhatnánk

azokat. A rossz termés másként érintette a módos gazdát, a napszámost, az élete teljében lévő földművest, a terhes anyát, a csecsemőt vagy az aggastyánt.

A XVII. századi társadalom számára, a három sorscsapással szemben a hit szolgálhatott menedékkül. Az írni és olvasni nem tudó földművesek látás és hallás útján sajátították el a kereszténységet. Hallani első sorban prédikációt volt módjukban. A hívők számára a szentbeszéd azonban sokszor csak újabb traumát kelteget, mivel többnyire a pokol borzalmairól, a tisztító tűz ördögi jellegéről szóltak. Nézni a falusi templomot, s felekezettől függően az oltárt, a szent képeket vagy a szószéket vagy a szentek szobraikat és a kőfaragásokat lehetett. Pestis vagy tűzvész vagy egyéb csapás idején a szent képek és szobrok főhászul szolgáltak.

„A biztonságot keresve” fejezet azt tárja eléink, hogy a XVII. századi kis társadalmi közösségek és családok miként tudtak ellenállni a különböző veszélyeknek, milyen túlélési stratégiára voltak képesek. Imhof ezt ismét Johannes Hooss kicsiny világának keretében tárja fel. A szerencsésen hosszú életű Johannes gazdának (85 évet élt) harminchat személlyel volt valamilyen szoros tartós kapcsolata. Kapcsolatrendszere hat csoportot ölelt fel: az elsőhöz szülei és édestestvérei, a másodikhoz mostohaanyja és féltestvérei, a harmadikhoz első felesége és tőle született négy gyermeke, a negyedikhez második felesége és tőle származó gyermekei, az ötödikhez a faluban vagy a környéken lakó hasonló korú barátok és ismerősök, a hatodikhoz a falu nagyszülői korú nemzedéke tartozott. A hat csoportból csupán második felesége és egy lánya élte túl, pedig viszonylag békés és nyugodt időkben élt. Az élettartam rendkívül bizonytalansága miatt J. Hooss és más korabeli gazdák, nem birtokolták vagyontukat olyan szilárdan, mint XX. századi utódaik. A XVII. században senki sem a maga esendő személyét állította a dolgok középontjába. Az egyén önmagát valamely szerep átmeneti hordozójának tekintette csupán. A házfeliratok között gyakori volt a követ-

kező: „Ez az én házam, és mégsem az enyém, s ki utánam jön, az is így lesz ezzel.” A Válte-portát ezen mentalitás eredményeként sikerült egybetartania tizenhat tulajdonosnak 1552 és 1977 között. A birtokot sosem osztották meg az örökösök között. A tizenhat tulajdonosból tizenegy az előző gazda fiúgyermeké volt. A többi öt esetben vagy nő vagy özvegy vagy az elhunyt gazda fiútestvére igazgatta a gazdaságot. A Válte-porta öt gazdája 80 évnél tovább élt, de egy sem vezette 65 éves koránál tovább a gazdaságot. A gazdálkodást mindig erejük teljében lévő birtokosok irányították. Ha fáradni kezdtek, az utód lépett a helyükbe. Négy száz esztendő alatt a Válte-porta gazdáit — az özvegyek és két gondnok kivételével — minden esetben Johannes Hoosnak hívták. A Hooss családban 39 fiú közül 29 kapta a Johannes nevet, sokszor második névként. Egy családban több gyermek is kaphatta ugyanazt a keresztnévet. A Johannesek élete elődeikével és utódaikéval egyenlő volt a gazdálkodásban, vagyis a gazdaságot megőrizni és továbbadni. Ez határozta meg a házassági stratégiát is: néhány esetet kivéve, másik paraszti családba mentek férjhez vagy másik paraszti családból hoztak feleséget, leggyakrabban a környező 10 km-es sávból. Így többszörösen biztosítva volt a porta örökítése és megtartása.

A XVII–XVIII. századi paraszti világban leginkább a termés betakarítása után házasodtak. A nap tekintetében nem találtak teljes szabályosságot, de amelyik nap a legtöbb házasságot kötötték a faluban, az nemzedékeken át szokásban maradt. A svábföldi Gabelbachban főként hétfőn és kedden tartottak esküvőt, míg a frízföldi Heselben szombaton és vasárnap. A katolikus Gabelbachban böjti napon (péntek) és a pap számára igen zsúfolt vasárnap nem tarthattak esküvőt. Mindez az evangélikus Heselben nem számított. Ez a rendszer is egyfajta biztonságot kínált az új nemzedékeknek: megszabott hagyományok könnyítették a házasság kitűzésének idejét.

A biztonság iránti igény az egyes em-

berék belső világában is erősen élt. A XVII. századi szülők is megrendültek csecsemőjük elhalálzásakor, s ugyanazon érzéseik lehetnek, mint a mai embereknek. Az újszülöttet a lehető leghamarabb megkeresztelték, hogy esetleges halála esetén lelke a menyországba szálljon. Ha a halál bekövetkezte előtt nem sikerült megkeresztelni, más módszert választottak a kicsiny túlvilági üdvéért. Erről a fogadalmi táblák sokasága tanúskodik. A halott csecsemővel a szülők Mária előtt istenhez fohászokdáltak, hogy a keresztelés idejére a csöppség életre keljen. Az életre keltés mindig bekövetkezett: a csecsemő arca „kipirult” a gyertya fényénél és izzadságcseppek jelentek meg rajta, vagyis jelét adta, hogy feléledt. Ekkor következett a bába részéről a szükségkeresztelés. Mivel hamarosan ismét beállt a halál, a gyermeket most már megbékéléssel temethették el a megszentelt földbe. Létrejött a helyes sorrend: születés, keresztelés és a halál utáni boldog örök élet. Ez a szokás a reformáció előtti Európában mindenütt elterjedt lehetett, a katolikus vidékeken a modern korig fennmaradt. A reformált egyházakban eltűntek a Mária képek és a fogadalmi táblák, de az új hit követői titokban ezután is folytatták a szükségkeresztelést, mivel helső lelki igényük ezt diktálta.

A biztonság utáni vágy a kor emberének a természetről alkotott képében is megnyilvánult. Mit tarthattak lényegesnek a természeti világból? Imhof először is leszögezi, hogy közvetlenebbül, erősebben kapcsolódtak a természethez és a kozmikus világhoz, mint a XX. század emberei. Naponta érezték a természeti csapásokat és a természet jótéteményeit valamint az évszakok váltakozásait. A paraszti társadalom valós vagy téves ismeretei közvetlen megfigyelésen és tapasztalaton alapultak, nem a könyvekből származtak, s leginkább élő szóban terjedtek. A kereszténység az állatövi jegyeket gyakran ábrázolta, így a mindennapi ember sokszor láthatta templomok bejáratai felett, templomi ábrákon. Az írott művek közül egyedül kalendáriumokból ismerhette meg az év-

szakok pontos váltakozásait, az állatövi jegyeket. Bizonyos ismeretek birtoklása a mezei munkákhoz nélkülözhetetlen volt. A XVII. századi faluban a kalendáriumoknak néhány példánya már előfordulhatott. Az ismeretekhez babonák, hiedelmek tapadtak, amelyeket azonban szintén boldogulásukhoz próbáltak felhasználni.

A kötet zárófejezetében („És miért boldogulunk mi ezzel oly nehezen...”) Imhof a XX. század végi világot állítja párhuzamba a XVII–XVIII. századival. Napjainkban joggal lehetünk büszkéek arra, hogy a korábbi századok csapásait Európa talán végleg legyűrte. Pestis utoljára az 1720-as években pusztított, éhínségről sem beszélhetünk, és szerencsére nagyobb háborút is csak újabban ismerhet napjaink nemzedéke. Ma inkább a tútápláltság, s nem az ínség veszélyezteti hosszúra nyúlt földi életünket. A tútápláltság — ugyan sokkal kellemesebb érzéssel — azonban végül is ugyanazt eredményezi, mint az ínség. A pestis eltűnt, de helyébe új pusztító betegségek léptek, amelyek más életkorban jelentkeznek. A XVII. században az elhunytak felét csecsemők és 8 éven aluli gyermekek tették ki. Ma ilyen nincs, a halál 65 éves kortól arat tömegesen. A XVII. század embere otthon, az utcán, a mezőn halt meg, míg a mai emberek kétharmada kórházban fejezi be életét. A haldoklás és a halál folyamata kirekesztődött a nyilvánosságból.

Imhof felteszi a kérdést: mi értelme és haszna annak, ha az egyik halálozási okot egy másik helyettesíti? Döntően az, hogy kioltjuk a halál időpontját. A régi betegségek és járványok orvosi ellátás hiányában viszonylag gyorsan ölték. Ma általában hosszúra elnyúlik a betegség, amellyel nemcsak fizikailag, hanem lelkileg is szembesülni kell. Az emberiség a betegségekkel nem küzdötte le, csak kicsérlette és ezzel párhuzamosan teljesen megváltoztatta felfogását életről és halálról: eltűnt a túlvilági, örök életben vetett hit.

Imhof világosan leszögezi, hogy fölösleges lenne bármilyen nosztalgia a múlt eszményei iránt, ugyanis a történelem kerekét

nem lehet visszaforgatni, nem nyerhetjük vissza az elveszített örökkévalóság hitét. A XVII. században sem létezett „szép halál”. Az elhunytak harmadát kitevő csecsemőkben semmi sem tudatosult még. A felnőttek közül sokan hirtelen ölü betegségben haltak el, s nem volt idejük a békés búcsúzkodásra.

Imhof két teendő megoldására tesz javaslatot a jövő embere számára. A modern betegségek leküzdésével meg kell akadályozni, hogy helyüket újabbak foglalják el. Így nagy tömegek számára eljöhét az a kor, amikor hosszú életút után gyors természetes halál következik. A második teendőt szinte megoldhatatlannak tartja. A betegség nélküli

hosszú életút után mindenhogya a halál következik. Az ettől való félelem leküzdésére nincs kiút. A XVII. század emberének fizikai-szellemi léte sokkal korlátozottabb volt, viszont az elmúlást természetesebben fogta fel, mivel az életnek folytatást tulajdonított a halál utánra. A XX. század végén ehhez a hűhez így már nem lehet visszatérnie a társadalomnak, de jó volna, ha teherbíró világnézetet teremtene.

Papp Imre

Richard van Dülmen: A rettenet színháza.

Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban.

Századvég Kiadó – Hajnal István Kör, Metamorphosis Historiae sorozat 1.

Sorozatszerk.: Benda Gyula, Gyurgyák János, Melegh Attila. Bp., 1990. 216 old.

„Ha felidézzük a modern kor előtti, azaz a késő középkortól a felvilágosodás korán át a 19. század elejéig működő hagyományos büntető rendszert a maga kegyetlenségével, nyersségével, habonás rítusaival és a büntetés-végrehajtást kísérő háborzongató szertartásaival, akkor mintha a rettenet színháza tárulna elénk.” — írja Richard van Dülmen, az Universität in Saarbrücken újkori tan-székének professzora az ítélezés és a büntetés-végrehajtás gyakorlatát a késő középkortól a polgári jogállam létrejöttéig elemző könyvének bevezetőjében. Minden tradicionális társadalomban, így az európaiban is, a nyilvános büntetések a kultúra lényegi összetevőjét alkották. Mindenki számára világhossá tették, mi a vétség vagy a bűn — azaz a társadalmi, az erkölcsi vagy akár a vallási rend elleni vétség —, és hogy az súlyosságának arányában hogyan torolható meg. Dülmen szerint a régi büntető rendszer kegyetlen volt, de a szabadságvesztés akkoriban még ismeretlen fogalomnak számított, s a régi jog sem a tettes megjavítására, hanem az általánosan elismert rend megsértőjének

testi meggyötörtetésével a jogrend visszaállítására törekedett. Ezért kellett, hogy a büntetés oly kegyetlen legyen, mint amilyen romboló hatású maga a büntett volt. A büntetések egy pontosan megszabott régi szertartásrendnek kellett megfelelni, melynek révén egyúttal kontroll alá is kerültek, ami kizárta a közvetlen hosszú lehetőségét, és a vádlottnak is bizonyos védelmet biztosított. Sőt, a viszonylag gyakran alkalmazott kegyelmezési eljárások során sokszor tekintettek el a törvény szigorától és a 17. századtól kezdve olyannyira megritkultak a nagyobb büncselekedetek, hogy épp ritka alkalmazásuk révén váltottak ki szokatlan érdeklődést.

A kora újkori büntető rendszer kegyetlenségét nagyon differenciáltan kell szemlélteni, és ehhez hozzátartozik a büncselekmények társadalmi értékelése is. A bíróság elé állított vádlottak többsége nem boszorkány, eretnek vagy gyilkos volt, hanem rabló vagy tolvaj, és ezeket többnyire pallossal vagy kötéllel végezték ki. A halálbüntetések között tehát nem a legkegyetlenebbek (fel-